

لهبارهی (کاتب) و (خاکی)، چهند زانیاری نوئ له نهرشیقی عوسمانیدا

(LI BAREY KATIB Û XAKÎ HIN AGAHİYÊN NÛ DI ARŞÎVA OSMANÎ DE)
(SOME NEW INFORMATIONS ABOUT KATIB AND KHAKI IN THE OTTOMAN
ARCHIVES)

ههمن عومر نهحمهد¹

Article Type: Documental Article // Gotara Belgeyî

Received // Hatîn: 05.04.2021

Accepted // Pejirandin: 14.04.2021

Published // Weşandin: 30.04.2021

Pages // Rûpel: 226-231

This work is licensed under the Creative Commons Attribution International License (CC BY 4.0).
<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>

Citation/Atif: ههمن عومر، نهحمهد (2021)، چهند زانیاری نوئ له نهرشیقی عوسمانیدا. *Kurdiname*, no. 4, p. 226-231

پوخته

یهکی له ریگهکانی دهستگههستن به میژووی ژبانی شاعیر و زانیانمان، ویرای نهرشیقه دهولمهمندهکهی عوسمانی، ههمو ئهو کهشکول، مهجمووعهی شاعیر، قافلهی شاعیر، گولشهنی شوعمرا، تهرشیقاتی شوعمرا، مهشاهیری شوعمرا، تهزکیرهی شوعمرا و تهزکیرهی عولما و ئودهباپانهیه که ههندیک لهوان چاپ کراون و ههندیکیشیان تا نیستا چاپ نهکراون. لهئینو ئهو بهرهمانهدا زور زانیاری لهبارهی شاعیر و زانیانی کورد ههن. ههلبهت ژبانی زور له شاعیران لهئینو میژووی ئهدهبیاتی کوردی به کاملی و تهووی نهووسراونهتموه و رۆژ دوی رۆژ زانیاری نوئ پهیدا دهبن. ئهم نووسینه تیشک دهخاته سهه دوو شاعیری سهدهی نۆزدهی دهقهری بابان، نهوانیش (کاتب) و (خاکی) نه، که له ریگهی بهلگهنامهکانی عوسمانی و تهزکیرهی شوعمرايان چهند لایهنیکی تاریکی ژبانیان رووناک دهکاتهوه.

وشه‌ی کللی: میژووی ئهدهبی کوردی، کاتب، خاکی، عارف حکمهت، بهلگهنامهکانی عوسمانی

Kurte

Yek ji rēkên gehîştin bi agahîyan derbarê helbestvanên me yê klasîk, Arşîva osmanîyan û hemî ew Keşkol, Mecmû'eya Şî'ri, Qafîleya Eş'ar, Gulşena Şu'erayan, Teşrifata Şu'era, Meşahîrê Şu'era, Tezkîreya Şu'era û Tezkîreya 'ulema û udebayan in ku hinek ji wan hatine çap kirin û hinekî din jî ta niha bi destxet mane û nehatine çap kirin. Di nav wan de gelek agahî derbarê helbestvan û 'alimên Kurd hene. Ji xwe jiyana gelek helbestvanan di nav dîroka edebiyata kurdî bi kamilî nehatine nivîsandin û roj piştî rojê agahiyên nû derdikevin holê. Ev nivîs bal dikşîne ser du helbestvanê sed sala nozdan, li devera Baban, ew jî Katib û Xakî ne, ku bi rêka belgeyên Osmanî û tezkîreya şu'erayan hin aliyên tarî ji jiyana wan ronî dîke.

Peyvên Sereke: Dîroka edebiyata Kurdî, Katib, Xakî, 'Arif Hikmet, Belgenamêyan Osmanî

Abstract

¹ Dr. Hemin.Ahmad@soran.edu.iq, ماموستای زانکۆی سۆران و ماموستای میوان له زانکۆی بنگۆل/ تورکیا
<http://orcid.org/0000-0003-1985-9512>

One way to reach to history of lives of poets and scholars, in addition to the rich Ottoman archives, is through all the anthologies (Kashkols), poetic collections (Majmuay Shi'r), (Qafilay Shi'r), Gulshany Shuara, Tashrifati Shuara, well-known poets (Mashahiri Shuara), Tarkizay Shuara, Tarkizay Ulama and Udaba which some of them have been published whereas some others have not been published yet. Through these references, there is too much information about Kurdish poets and scholars. Certainly, the lives of so many poets in the history of Kurdish literature have not been written completely, yet, everyday new information emerges about them. This paper sheds a light on two nineteenth century poets in Baban region, namely Katib and Khaki, which via Ottoman Archive's documents and their Tarkizay Shuara, some hidden aspects of their lives will be unveiled.

Key Words: Arif Hikmat, History of Kurdish Literature, Katib, Khaki, Ottoman Archives

پنشه کی

یهکی له ریگهکانی دستگه‌پشتن به میژووی ژبانی شاعیر و زانایانمان، وپرای ئه‌رشیفه دهوله‌مه‌نده‌که‌ی عوسمانی، هه‌موو ئه‌و که‌شکۆل، مه‌جموعه‌ی شیعر، قافیه‌ی شیعر، گولشه‌نی شو‌عه‌را، ته‌شرفیاتی شو‌عه‌را، مه‌شاهیری شو‌عه‌را، ته‌زکیره‌ی شو‌عه‌را و ته‌زکیره‌ی عوله‌ما و ئوده‌بایانه‌ی سه‌رده‌می عوسمانیه‌ی، که‌ هه‌ندیکیان هه‌ر ئه‌وسا چاپ کراون و هه‌ندیکیان دیکه‌شیان تا ئیستا به‌ دستخه‌ت ماونه‌ته‌وه و زانیاری باشیان له‌باره‌ی شاعیران تێدایه. له‌ سۆنگه‌ی پێویستی‌بوونی ئه‌و مژاره‌ بو‌ میژووی زانا و که‌سایه‌تی و شاعیرانمان، ماوه‌یه‌که‌ که‌که‌له‌ی ئه‌و باب‌ه‌ته‌م که‌وتۆته‌ که‌له‌ و خه‌ریکی په‌یدا‌کردنی ئه‌و ته‌زکیرانه‌م که‌ به‌ تورکی عوسمانی نووسراونه‌ته‌وه و هه‌ندیکیان له‌ پال نه‌ته‌وه‌مکانی دیکه‌ی بنده‌ستی عوسمانی، شاعیر و زانی کوردیشیان تێدانه‌، که‌ هه‌ندێ له‌و زانا و شاعیرانه‌ تا ئیستا باس نه‌کراون و هه‌ندیکیشیان زانیاری زیاتریان تێدایه و ئه‌گه‌ر بێ و هه‌موویان کۆ بکه‌ینه‌وه، به‌شیک له‌ ژبانی شاعیر و زانیانی کوردمان روونتر ده‌بنه‌وه و له‌ دوا جاریشدا بناغه‌ی میژووی ئه‌ده‌بی کوردیمان پته‌وتر ده‌کهن.

سالی 2007 مامۆستا محمەد عەلی قەرەداغی خەمخۆری دەستخەت و کەله‌پووری زانایانمان، دیوانی کاتبی له‌ سه‌فه‌ری هه‌ج و عومره‌ له‌ حه‌جاز دۆزیه‌وه و سالیکی دواتر دیوانه‌که‌ی چاپ کرد. مامۆستا له‌ پێشه‌کی دیوانه‌که‌دا زانیاری باش سه‌باره‌ت به‌ کاتب ده‌خاته‌ روو و چه‌ند پرسیاریش سه‌باره‌ت به‌ ژبانه‌که‌ی به‌ بێ وه‌لام به‌جێ ده‌هێلێ و رایده‌گه‌یه‌نی که‌ (من وای بو‌ ده‌چم کنه‌ و پشکنینی رۆژانی داها‌تووی دلسۆزانی میژووی کورد و زانیانی کورد په‌رده‌ له‌سه‌ر گه‌لی لاپه‌ره‌ لاده‌دن و گه‌لی په‌رده‌ی نه‌پینی هه‌له‌ده‌نه‌وه) (قەرەداغی، 2008: 10).

له‌نیو ئه‌و زانیاریانه‌ی که‌ له‌ پێشه‌کی دیوانه‌که‌دا خراونه‌ته‌ روو، په‌یه‌وه‌ندی کاتب-ی شاعیره‌ به‌ عارف حکمه‌ت (1786-1859) ی شیخولئیسلا‌می عوسمانی، به‌و هۆیه‌وه‌ مه‌زهنده‌ی زۆرم کرد که‌ دستگه‌پشتن به‌ به‌ر هه‌مه‌کانی عارف حکمه‌ت ره‌نگه‌ زانیاری زیاتر سه‌باره‌ت به‌ (کاتب) به‌ده‌ست بێنن. بۆیه‌ له‌نیو ئه‌و به‌ر هه‌مانه‌ی عارف حکمه‌ت کتیبیک هه‌بوو به‌ناوی (تذکره‌ الشعراء)، دوا‌ی په‌یدا‌کردنی ئه‌م کتیبه‌، وک‌ یه‌کێک له‌و کتیبانه‌ی که‌ له‌ سه‌رده‌می عوسمانیه‌کاندا جیگه‌ی کتیبی ئیستای میژووی ئه‌ده‌بی گرته‌بوویه‌وه‌ و له‌نیو میژووی نووسراوی سه‌رده‌می عوسمانیشدا چه‌ند ته‌زکیره‌یه‌ک ده‌بیرن و هه‌ر یه‌ک له‌وانه‌ چمکێک له‌ ژبان و نمونه‌ی شیعی شاعیرانی خستۆته‌ روو، ته‌نانه‌ت که‌سایه‌تییه‌کی وک‌ ئه‌مین فه‌یزی به‌گ (1860-1928) ی کوردیش هه‌ر له‌ شیوه‌ی ته‌زکیره‌ی شو‌عه‌را کتیبی "ئه‌نجومه‌نی ئه‌دیانی کورد" ی نووسیه‌.

ئه‌م کتیبه‌ی عارف حکمه‌ت 203 شاعیری تێدا باس کراوه، که‌ له‌ نیوان سالانی 1592-1837 ژباون و چه‌ند شاعیرێکی کوردیشی تێدایه. هه‌ر له‌نیو لیستی ناوی کتیبه‌کانی عارف حکمه‌تدا

کتیبهك بهناوی (مجموعه التراجم) هه‌بوو، گومانی ئه‌وم کرد له‌ویشدا باسی کاتب کرابی، دواى هه‌وئیکى زۆر کتیبه‌که‌م په‌یدا کرد به‌لام به‌داخه‌وه کورته ژيانى (کاتب)ى تیدا نه‌بوو. له‌ ته‌زکیره‌ى شو‌عه‌رایه‌که‌ى عارف حیکمه‌ت له‌ به‌شى پیتی کافدا به‌که‌م شاعیر که باسی لویه کرابی، سلیمان ئه‌فه‌ندی ناسراو به‌ (کاتب)ه. که زۆر به‌ کورتیی به‌م شیوه‌یه‌ى خواره‌ویه:

کاتب، سلیمان ئه‌فه‌ندی کورى رۆسته‌م ئاغا کورى مه‌حمود ئا‌غایه، له‌ مونت‌ه‌سیبانی عه‌بدول‌رحمان پاشای والی سلیمانیه. ده‌وروبه‌رى ساڵى 1217 ى کۆچى له‌ دایک بووه. له‌ ته‌مه‌نى چوار پینج ساڵیدا باوکى کۆچى دواى ده‌کات و هه‌تیو ده‌بى، دواى کۆچى باوکى، له‌گه‌ل برا و دایکى و خالوانى ده‌چنه‌ سه‌. پینج شه‌ش ساڵیک له‌وئ ده‌میننه‌وه و دواتر ده‌گه‌رینه‌وه شارى سلیمانى. له‌وئ فارسى و نووسین و شیعیر فیرده‌بیت. والی ناوبراو کاتب به‌ گونجاو ده‌زانئ وه‌ک نووسه‌رى فارسى و هه‌ر له‌وئیش زانسته‌که‌ن ته‌واو ده‌کات. (تذکره‌ الشعراء، عارف حکمه‌ت)
ئهم زانیارییه‌ى سه‌ره‌وه، ئه‌گه‌ر چى که‌من، به‌لام زۆر لایه‌نى ژيانى نه‌زانراوى ئه‌و شاعیره‌ روون ده‌که‌نه‌وه. له‌وانه:

- 1- تا ئیستا ته‌نیا ده‌زانرا که ناوی سلیمان، بئ ئه‌وه‌ى ناوی باوک و باپیری بزانی.
 - 2- ته‌نیا ده‌گوترا ساڵى 1266 ى کۆچى به‌رامبه‌ر 1850 ى میلادى، ناوبراو شاعیر بووه. بئ ئه‌وه‌ى ساڵى له‌دایکبوونه‌که‌ى بزانی. له‌م زانیارییه‌ى عارف حیکمه‌تدا ساڵى له‌دایکبوونه‌که‌ى ده‌وروبه‌رى 1217 ى کۆچى واته 1802 ى میلادیه.
 - 3- به‌م زانیارییه‌ى سه‌ره‌وه، گومان ده‌که‌وتته سه‌ر بۆچوونى مامۆستا (سید عبدالحمید حیرت سجادی) له‌ کتیبى (گزار شاعران کردستان) ى که مامۆستا شیخ عه‌لى قه‌ره‌داغیش له‌ پینشه‌کیى دیوانى کاتیدا هیناویه‌تییه‌وه، چونکه ئه‌و پئی وایه کاتب پارچه شیعیریکى بۆ کۆچى دواى تا‌هیر به‌گى جاف نووسیه که به‌ حیسابى ئه‌بجهدى ده‌کاته ساڵى 1337 ى کۆچى و چوار دیره شیعیرکه‌ش دینتیه‌وه. (سجادی، 1364: 211) واته له‌و کاته‌دا کاتب ته‌مه‌نى 120 ساڵ بووه، ئه‌مه‌ش زۆر ئاسایى نییه که ئه‌و ته‌مه‌نه‌ى هه‌بووبى و له‌و ته‌مه‌نه‌دا شیعیرى نووسیب.
- ئومید هه‌یه که به‌ شه‌نوکه‌وکردنى هه‌موو به‌ره‌مه‌که‌نى عارف حیکمه‌ت و ته‌زکیره‌که‌نى سه‌رده‌مى عوسمانى، زانیاریى دیکه له‌و باره‌وه ده‌ست بکه‌ن و به‌شیک له‌ ناروونیی ژيانى ئه‌م شاعیره‌مان روونتر بکه‌نه‌وه.

مه‌لا محمه‌دى خاکی

له‌باره‌ى زانا و شاعیر مه‌لا محمه‌دى خاکی، له‌ ساڵانى 1978-1980 شیخ محمه‌دى خال به‌شیک له‌ شیعیره‌که‌نى مه‌لا محمه‌دى خاکی له‌ به‌رگى شه‌شم و هه‌شته‌مى گۆفارى کۆرى زانیارى کورد بلاوکرده‌وه و پاشان له‌ دوو توپی کتیبه‌کیشدا چاپی کرد، که تیدا وپرای کورته‌یه‌ک له‌ ژيانى ناوبراو، به‌شیک له‌ شیعیره‌که‌نیشى بلاوکرده‌وته‌وه. شیخ محمه‌دى خال له‌ کتیبه‌که‌یدا مه‌لا محمه‌دى خاکی به‌ خه‌لکى گوندی ئه‌حمه‌د برنده زانیوه و ساڵى له‌دایکبوون و مردنیشى به‌ (1255-1326) ى کۆچى داناوه، که ساڵى مردنه‌که‌ ده‌کاته به‌رامبه‌ر ساڵى 1908 ى میلادى.

سه‌باره‌ت به‌ ژيانه‌که‌ى، شیخ محمه‌دى خال ده‌نوسئ: له‌ چه‌وت ساڵیدا ده‌ستى کردووه به‌ خویندن تا قورنان و چه‌ند کتیبیکى فارسى و سه‌ره‌تایى خویندووه، ئینجا هاتووته سلیمانى لای مه‌لا محمه‌دى مه‌حوى و چه‌ند مه‌لایه‌کى تر خویندوویه‌تى، له‌پاشا چووه بۆ سه‌نه خویندنى ته‌واو کردووه. له‌دوایدا گه‌راوته‌وه بۆ سلیمانى. وا ده‌رئه‌که‌وئ که مزگه‌وتیکى ده‌ست نه‌که‌وتووه تا به‌ ئیمام یا به‌

مودەرپیس له سهری دانیشی. لهبهر ئهوه ههر له مائی خویا بووه. خانووشی نهبووه، بهلکو ههر ماوهی له مائیکا بووه به کری. ئینجا بو ئهوهی بژی، قوتابی راکرتووه و دهرسی فارسی و کتیی سهرتایی پی و تون، وک مهلا مهحمودی بیخود و شیخ سهلام و مهلا محیدینی خواجه ئهفندی و مهلا همسهعهیدی کوری حاجی مهلا ئهحمەدی دیلیژی و مهلا خالیدی مهحوی و حاجی مهلا عارفی مستو و گهلیکی تر. زۆرتیرینی قوتابییهکانی لهپاشا بوون به شاعیر. (خال، 1978: 9)

دوای گهرانمان لهئێو ئهرشیقی عوسمانیدا، تهنیا دوو بهلگهمان سهبارهت به مهلا محمەد خاکی دۆزینهوه، که بریتین له:

یهکهم: له بهلگهنامهیهکدا که میژووی 1331/4/11 ی کۆچی بهسهرهوهیه، که دهکاته بهرامبهر 1913/3/20 ی میلادی. و ههزارتی ئهوقافی هوماپۆن نووسراویک بو و ههزارتی مهعاریف دهکات، تییدا هاتووه که له سنجاقی سلیمانی، له گوندی کۆستهی عولیای سهر به سهرحنار مهلا محمەد خاکی ئهفندی و پیرای ئهوهی ئیمامهتی بو مزگهوتهکه دهکات، له ههمان کاتدا مامۆستای مهکتهبیشه، بۆیه له بهرامبهر ئهوه خزمهتهی دهکات پری 100 قرووشی بو بپرنهوه. نووسراوهکهش به ئیمزای راولێکاری و مهکیلی گشتی و ههزارتی ئهوقافه (MF.İBT. 418 - 55).

دووه: بهلگهنامهیهکی تری و ههزارتی مهعاریف، له شیوهی تهلهگرافنامهیه و تییدا به میژووی 1331/4/16 ی کۆچی نووسراوی بو بهریه بهرایهتی مهعاریفی ویلایهتی موسل کردووه و باسی ئهوهی کردووه که له گوندی کۆستهی عولیا له سهرحناری سلیمانی، مهلا محمەد خاکی پری 100 قرووشی بو تهرخان کراوه و تکایه فرمانهکه جیهی بکن. (MF.İBT 419 - 93)

ئهگهر ئهم مهلا محمەد خاکییهی که له بهلگهنامهکاندا ناوی هاتووه، ههمان ئهوه مهلا محمەد خاکییه بی که شیخ محمەدی خال باسی دهکات، ئهوا خالی لینکزکی ههردوو خاکییهکه ئهمانن:

یهکهم: شیخ محمەدی خال باسی ئهوه دهکات که مهلا محمەدی خاکی خهریکی دهرسدانهوه بووه و "بو ئهوهی بژی، قوتابی راکرتووه و دهرسی فارسی و کتیی سهرتایی پی و تون." (خال، 1978: 9) له بهلگهنامهکهشدا ئهوه پشت راست دهکاتهوه که و پیرای ئهوهی زانای نایینییه، له ههمان کاتدا مامۆستای مهکتهبه. بۆیه لهگینه که مهبهست له مهکتهبهکه دهرسدانهوهکهی بی به قوتابییهکانی.

دووه: تا ئیستا ئهوهی زانرا بی لهناو شاری سلیمانی و ئهوه گوندانهی که نزیک سلیمانین وهک گوندهکانی ناحیهی سهرحنار، له مهلا محمەدی خاکی شاعیر هیچ محمەد خاکی تر لهو شماره بهو ناوه نهبوونه.

زانباریه سهرحنارییهکانی نیو بهلگهنامهکان خویان له چهند خالێکدا دهبیننهوه، لهوانه:

یهک: سالی نووسینی بهلگهنامهکه بهرامبهر سالی 1913 ی میلادییه، ئهوه سالی شیخ محمەدی خال بو مردنی خاکی دايناوه سالی 1908 ی میلادییه. مامۆستای خال هیچ بهلگهیهک بو سالی مردنهکهی ناهینیتیهوه و تهناهت ههلوستهیهک و وردهکارییهکیش لهو بارهوه باس ناکات، بۆیه دهستی سالی مردنهکهی جیی گومان بی.

دوو: له بهلگهنامهکهدا دهرمهکوئ که ناوبراو به رسمی مهلای مزگهوت بووه، بۆیه ئهوقاف پشتگیری دهکات و پیدهچی مهکتهبهکهی که دهرسی تییدا گوتوتهوه ئهگهر رهسمیش نهبووی، بهلام به کردیی ناوبراو مودهرپیس بووه، لهبهر ههندی ئهوقاف نووسراو بو و ههزارتی مهعاریف/ پهروهرده دهکات و داوای یارمهتیدانی ناوبراوی لی دهکات و دواتریش و ههزارتی مهعاریف پری سهد قرووشی بو تهرخان دهکات.

سێ: ناوی گوندی کۆستهی عولیا له به‌گه‌نامه‌که‌دا هاتوو، وای دياره مه‌لا محهمه‌دی خاکی له‌وئ
هه‌م مه‌لا و هه‌م مودهریس بووه. ئه‌مه‌ش بۆ میژوووی په‌روه‌رده و خویندن له کوردستان به‌گشتی و ئه‌و
گونده به‌نایبه‌تی گرنگی خۆی هه‌یه.

سه‌رچاوه‌کان:

حکمت، عارف (ده‌ستخه‌تی تذکرة الشعراء) پارێزراو له کتێبخانه‌ی سلیمانیه، ئه‌سته‌نبوڵ.
خال، شیخ محهمه‌د (1978)، مه‌لا محهمه‌دی خاکی، چاپخانه‌ی کۆری زانیاری کورد، به‌غدا.
سجادی، عبدالحمید حیرت (1364)، گلزار شاعران کوردستان (شامل آثار 250 شاعر)، چاپ
اول، چاپخانه‌ی رامین، تهران.
قهره‌داغی، محهمه‌د عه‌لی (2008) دیوانی کاتب، بلاوکراوه‌ی ئاراس. هه‌ولێر.

(4) MF.İBT. 418 - 55

(5) MF.İBT 419 – 93

ع

1 شيخ الاسلام عارف حكمت بك اقصدى و عومل
 تذكرة شعانية - فظ و سبيله مرصوم اسما بل نايه
 اولاده تذكرة شده نايته - مرصوم قى اليه
 عارف حكمت بك انقذ نوزك تدقيقات اجدا انجبه
 و نايه بركم احوال ابيه ماسته - بد نكله رايه
 بعونه فدائى باميركز معصوماني هاديه -
 نسخة نادره در - فقط از تلميد -

۷۸۹

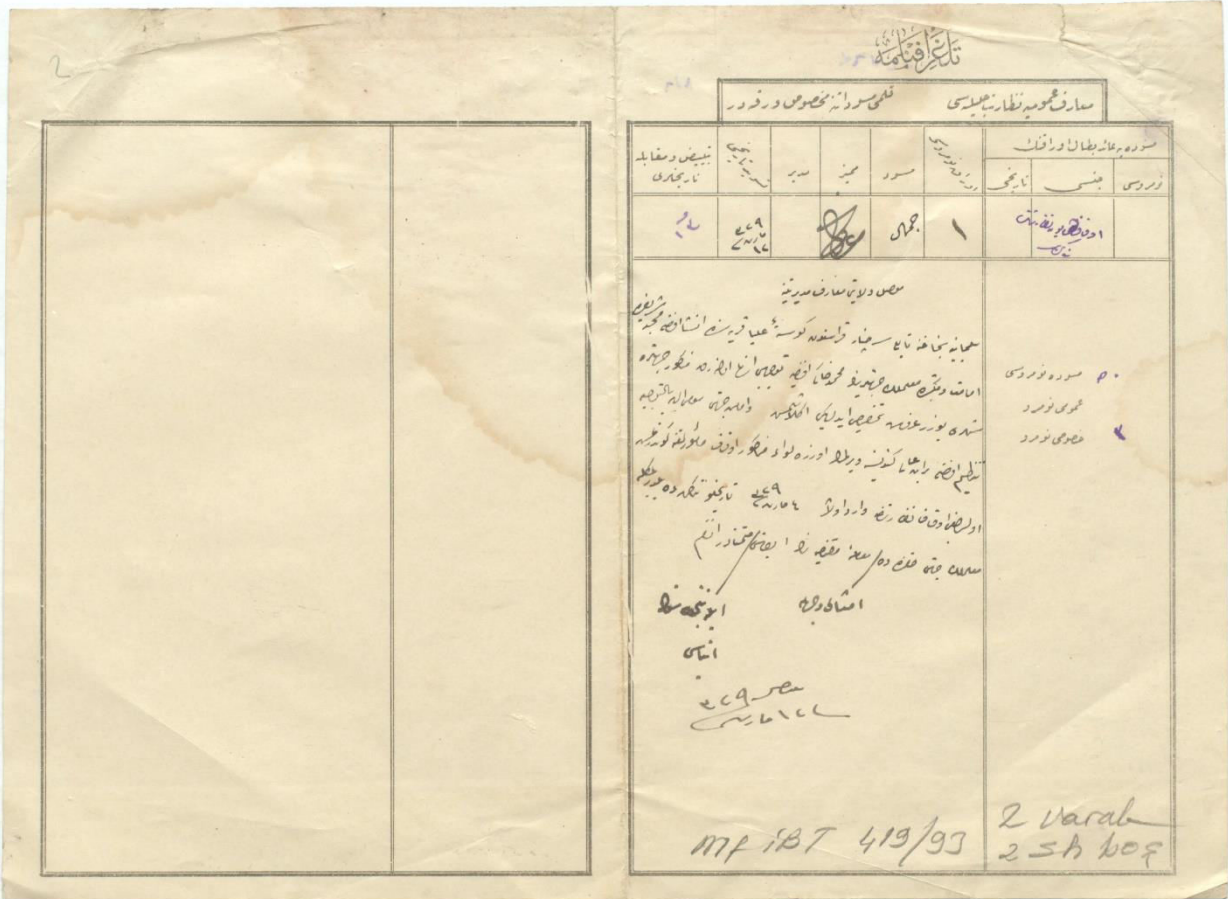
عنه اه عليه
علاصيرى

د حرف القاف ،

د کاتب ،

سليمانه والبي عبدالرحمن باب فستبانده رستم اخا به محمود اعني
فرزند ارجمندي سليمان افندي . تخمينا سليمان به
لاکهنسي نه سي هه و د نيم قه مزه رده عالج و خود اوليه
سي د رت له رسيه اوله قه به يري فوت اوله فتميم قه اوليه
سندهم والده سيله هالدينه اعني والده سنت برادرزي
بانه كتند . به التي سه انه اقات ايروبه
آخه سليمان به هه رتله . اکتاه هه و هه رتله و والي
ما به المره فستب اوله به انشاي فاسي و هه هه
و کند به لاهم اولان معارفه تکميل اتيمه .

MF.İBT.00419